

МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТЕН ХАНДЫРЫЛГАЛЫГ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕНИН
АЛБАН ЧЕРИ
«ӨВҮР КОЖУУННУН ШАРЫЙ-ООЛ ВЛАДИМИР ЧАКТАР-ООЛОВИЧ АТТЫГ
ЧАА-СУУР МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ БИЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ»

ЧӨПНГӨРӨН

Өвүр кожуунун Шарый-оол В.Ч.
аттыг Чаа-Суур муниципалдыг
ниити билиг ортумак школазынын
директорунун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
Аонмак /Донгак Ч.Д./
Протокол № 1, 30.08.2023 ч.

БАДЫЛААН

Өвүр кожуунун Шарый-оол В.Ч.
аттыг Чаа-Суур муниципалдыг
ниити билиг ортумак школазынын
директорунун дужаалы-биле бадылаан
А /Комбуй-оол А.В./
Дужаал № 168, 31 август 2023 ч.

2023-2024 өөредилге чылында
3 - ку класстын «Тыва дыл»
эртеминге эге ниити өөредилгенин
ажылчын программазы

Тургузукчузу:
1-ги категориянын
эге класс башкызы
Доспан Аяна Викторовна

Чаа-Суур-2023

Тайылбыр бижик.

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилгениң албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол Владимир Чактар-оолович аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 3-ку клазының тыва дыл эртеминиң 2023-2024 өөредилге чылында ажилчын программазын дараазында нормативтиг эрге-хоойлу саавыырларынга даянып кылган:

Федералдыг:

- Федералдыг Хоойлу № 273, 29.12.2013 ч. «Россия Федерациязының Өөредилге Хоойлузунуң дугайында»;
- Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары. Россия Федерациязының 17.12.2010 чылда № 1897 дугаар дужаалы (кол ниити өөредилгениң ФКӨС);
- Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары (Россия Федерациязының Өөредилге яамызының №286 дугаар 31.05.2021 чылда үнген дужаалы (Кол ниити өөредилгениң ФКӨС дугайында);

Регионалдыг:

- Тыва Республиканың Хоойлузу, 2014 чылдың июнь 21-де № 2556 УХ-I «Тыва Республиканың Өөредилгеги»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың март 4-те № 169-д дугаар дужаалы «Тыва Республиканың өөредилгезинге ФКӨС чаа хевирин киирериниң дугайында»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2023 чылдың август 28-де № 7985 дугаар дужаалы «2023-2024 чылда Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге чижек календарьлыг графикти киирериниң дугайында».
- Тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң эге школага 1-4 класстарга тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарынга дүүштүр А.К.Ойдан-оол, Э.Д.Ондар, Т.Ч.Дамбаны-биле тургускан. Ук программа Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының өөредилге-методиктиг чөвүлелиниң чөпшээрели-биле чырыкче парлаттынып үндүртүнген.

Школа талазындан:

- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» Уставы;
- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 2023 чылдың август 26-да дужаалы-биле 2023-2024 өөредилге чылында Өөредилге планы;
- 2023-2024 өөредилге чылында 2023 чылдың август 31-де № 169 дугаарлыг дужаал-биле «2023-2024 өөредилге чылында Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» календарь-өөредилге графиктин тургузарының дугайында»;
- Өөредилгени кол өөредилге программаларының кол ниити база ортумак ниити өөредилге программаларын 2010 чылдың декабрь 17-де № 1897 дугаар Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарынга даянып чорудар.

1-4 класстарга тыва дыл устуку класстарга ооренир тыва дыл болгаш литература эртемнеринин белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче уланган.

3-ку класска тыва дылды ооредириринин кол сорулгалары:

1. Уругларны медреселдиги-биле шын номчуур, бижиир болгаш шын чугааланыр кылдыр ооредир;
2. Оларга торээн дыл литература талазы-биле эге билиглерни бээр;
3. Уругларны ном ажыглаарынга чанчыктырар болгаш оларнын дылга сонуггалын, номчулгаже болгаш билиглерже чуткулун хайныктырар;

4. Номчулга болгаш бижилге-биле холбаштыр бойдусту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга ундезилээш, оореникчилерни материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээр;
5. Уругларны мораль болгаш этика талазы-биле кижизидер;
6. Ооренип турар чуулдерни сайгарып, болуктеп деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол богаш чугула чуулдерни тып,

тайылбырлаарынга оореникчилерни чанчыктырар.

Программаны тургузуп тура дараазында принциптерни сагаан:

1. Коммуникативтиг принцип. Уругларнын тыва дылда аас-чугаазын харылзаалыг чугаага сайзырангай, тодаргай болуру - биле ангы-

ангы хевирлерин ажыглап билиринге ооредир.

2. Торээн дылын шын, медресдиг ажыглап билириниң принциви.

3. Коргузуг материалдарын ажыглаар принцип.

4. Дес-дараалашкаан барымдаалаар принцип.

5. Уругларнын назы-харын барымдаалаан принцип.

Тыва дылда ооредилге программанын шингээттингенинин чижек туннелдери.

Торээн дылды ооренгенинин туннелинде оореникчилер тыва дылды чон аразында харылзажырынын болгаш национал культуразынын кол

херексели деп медресеп билген турар ужурлуг. Ынчангаш уругларнын торээн дылынга эки хамаарылгазы, дылды шын, частырыг чок ажыглапбилиринден хамааржыр. Тыва дыл уругларга ооредилгенин кол дозу база даап боданышкынынын, медресеп билиишкенинин, чогаадыкчы чоруунсайзырадырынга кол херексел болур.

Тыва дылды ооренип турар уеде оореникчилер аас – биле болгаш бижимел харылзаалыг чугаага бодунун чогаадыкчы чоруун ажыглап, херек медээ - дыннадыгны, ооредилге даалгаларын кууседиринге янзы-буру номнардан (ооредилге номнары, энциклопедия, словарьлар, солун- сеткуулдерден) тып ооренир.

Торээн дылды ооренгенинин туннелинде оореникчилерниң чаа ооредилге материалын оорениринге сонуггалы бедип, тыва дылды улаштыр бедик чадага оорениринин дозу болур.

Кижизидилге талазы-биле алырга, уруглар чугаа культуразыныҥ чурумунга, аас чугаазынга, торээн дылынга хамаарылгазы чоннун сагыш- сеткилинин бедик кодурлуушкунунун херексели деп билип алыр ужурлуг.

3-ку классты доозуп тура тыва дылда программаны билип алганынын планнатынган туннелдери.

Личностуг.

оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- Тыва дылды боданырынын болгаш чон аразында харылзажырынын эн-не кол херексели деп медресеп билири.

- ооредилгенин чедишкенин болурунун чылдагаанын тып билири;

- Тыва дылды билири дээрге-ле национал культуранын чоргааралы болур.

- Кижилернин угаан-бодалын болгаш сагыш-сетклин илередир дылдын ангы-ангы хевирлерин сайзырадып билири
- Чоннун аас-чугаазынын аялгаларынче кичээнгей салып билири.
- Тыва дылга сонuurгалы бедип, ону хандыр ооренири болур.
- Аас болгаш бижимел чугаага дылды кайы хире билирин боду хынап билири болур.
- ооредилгеже, эртем – билигже чуткулдуу;

Оореникчилерге хевирлеттинер билиглер:

- Торээн дылын камнап билир болгаш оон сайзыраарынга бодунун улуг-хуузун кириштирип турарын медеп билири.
- Тыва дылды эстетиктиг омур-хевирнин кижизиттинеринге, кижилер аразында харылзаанын дозу кылдыр шилип алыры болур.

Предметтиг.

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- шын бижилгезин ооренип алганы состерлиг 45—55 хире состуг созуглелди чараш хол-жуу-биле чазыг чокка дужуруп азы адап бээрге

бижири, анаа херек таварылгаларда улуг секти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин шын салыры;

- фонетиктиг сайгарылганы кылыры: демдектерин шын салыры; чарары, ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап, состерде уннерни болгаш ужуктерни шын тодарадып билири;
- состерни тургузуг талазы-биле сайгарып билири (дазыл, чогаадылга, оскертилге кожумактарын ылгаар);
- чугаа кезектерин болгаш оларнын грамматиктиг демдектерин (чуве адынын санын, падежин, кылыг созунун уелерин) билири;
- домакта состернин аразында харылзаазын тургузар, оларны сос каттыжышкыннарын-га чарар;
- домактарнын бодун синтаксистиг сайгарылгазын кылыр: чугаалаар сорулгазынын аайы-биле оларнын янзызын тодарадыр, чугула болгаш ийиги черге кежигуннерин ангылаар, оларнын аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузар;
- коллективтии-биле тургускан план езугаар 45—50 хире состуг эдертиг болгаш чогаадыг бижиир.

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары.

- Тыва дылда синоним, антоним состерни деннеп тургаш тып билири;
- Бердинген состун долу фонетиктиг сайгарылгазын кылып билири;
- Бодунун кылган ажылын долузу-биле хынап, бодунга демдекти шын салып билири;
- Чогаадыг бижип тургаш бодунун узел-бодалын долузу- биле бодунун состери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдып билири;
- Домакта состернин аразында харылзаазын тып, оларны сос каттыжышкыннарынга чарып билири;

- Домактын синтаксистиг сайгарылгазын кылып билири;
- Чугаа кезектерин тып, ангылап билири;
- Орфографтыг частырыг туруп болур черни сос иштинден тып билири;

Чогаадыкчы ажилдар.

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- План езугаар созуглелди тургузуп билири;
- Бердинген чуруктарга чогаадыгларны тургузуп чогаадып билири;
- Даалгаларлыг мергежилгелерни шын, медреселдиг кылып билири;
- Тыва дыл кичээлдеринде билиглерин херек кырында чогаадыкчы ажил уезинде, бодалдарын илередирде, аас болгаш бижимел чугаа уезинде ажыглап билири;

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- Бодунун чогаадынга чурук чуруп билири;
- Дылдын дурумнерин ажыглап тургаш бодунун бодалдарын илередип билири;
- Домактарда кылган частырыгларны тып, эдип билири.
- Эгезин берген чугааны улаштыр чогаадып билири;

МЕТАПРЕДМЕТТИГ

Регулятивтиг

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- Кичээлде кандыг сорулга салдынганын билген турар.

Кичээлдин сорулгаларынга хамаарыштыр бодунун кылыр ужурлуг ажилдарын планнап алыры.

- Бодалгалар бодаарда кандыг аргалар ажыглаарын медреселдиг шилип алыр ужурлуг.
- Ооредилге уезинде берген даалгаларны дес-дараалаштыр база алгоритм езугаар кылып билир ужурлуг.
- Бодунун болгаш эжинин орфографтыг болгаш бижик демдектеринге кылган частырыгларын база боду бодун хынап билир ужурлуг.

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- Башкы-биле демниг ажилдажыышкын уезинде бердинген темага чаа сорулгаларны салып билири;
- Кылган ажилдарынга болгаш ажил уезинде бот хыналданы шын кылып турарын сайгарып, шинчилеп билири;
- Бодунун ажылын планнап билири;

Ооредиглиг

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- Ооредилгеге херек билиглерни энциклопедияларны, словарьларыны, справочниктерни, ооредилге номнарын, Интернетти ажыглап тургаш

тып билири;

- Тыва дылда схемаларны, модельдерни, демдектерни ажыглап билири;

- Белен таблица, схемаларны, созуглелдерни долдуруп билири;

- Дылда уннерни, ужуктерни, состун кезектерин, домак кежигуннерин, бодуун домактарны тып, анализтеп, сайгарып, деннеп, болуктеп

билири;

- План езугаар ооренген материалды болуктеп, туннеп билири;

- Номчаан созуглелдеринден кол утка илередип турар домактарны тып билири;

- Состерде орфограммаларны тып билири;

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- Херек билиглерни библиотекалардан, ооредиглиг литературадан болгаш Интернеттен тып билири;

- Медерелдиг болгаш хостуг аас болгаш бижимел чугааны тургузуп билири;

- Логиктиг угаап боданыышкынын аас болгаш бижимел чугаага шын тургузуп билири;

- Алган медээлерни критиктиг унелеп билири;

Коммуникативтиг

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- Чугаанын диалог хевирин билири.

- Эжи-биле ажылдап тургаш кайы арга шын дээрзин эжинин узел-бодалы-биле деннештирип тургаш ниити туннел ундуруп шыдаар ужурдуг.

- Оореникчилер аразында сумележип тургаш ниити туннеди ундуруптери

- Бодунун узел-бодалын илередип билири.

- Билдинмес чуул бар болза катап айтырып тургаш билип алыр аргалыг.

- Бот-боттарынын аразында хынажып база кошкак ооренир эштеринге дуза кадып шыдаар ужурлуг.

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- Салып алган сорулгаларын чедип алырда оске кижилернин узел – бодалдарын база дыннап, унелеп билири;

- Уруглар боттарынын аразында дузалажып тургаш бот-боттарынын аразында хыналданы шын чорудуп билири;

- Аас чугаага ооренип алган билиглерин шын ажыглап билири;

- Эжинге дамчыдар херек медээни долу болгаш дес-дараалашкак кылдыр дамчыдып билири;

Тыва дылда чыл тончузунде оореникчилернин билип алган турар уjurлуг билиглери.

Оореникчилернин ооренип алган турар билиглери:

- Тыва дылды боданырынын болгаш чон аразында харылзажырынын эн-не кол херексели деп медереп билири.

- Ооредилгенин чедишкинниг болурунун чылдагаанын тып билири;

- Состун тургузуу: дазыл, чогаадылга, оскертилге кожумактары;

- Чугаа кезектери: чуве ады, демдек ады, кылыг созу, эдеринчилер;

- Домак кежигуннери: чугула болгаш ийиги чергенин кежигуннери.

- Коллективтии – биле тургускан план езугаар 45-50 хире состуг эдертиг болгаш чогаадыг бижиир.

- Тыва дыл кичээлдеринде билиглерин херек кырында чогаадыкчы ажыл уезинде, бодалдарын илередирде, аас болгаш бижимел чугаа

уезинде ажыглап билири;

- Ооредилге уезинде берген даалгаларны дес-дараалаштыр база алгоритм езугаар кылып билир уjurлуг.

- Ооредилгеге херек билиглерни энциклопедияларны, словарьларыны, справочниктерни, ооредилге номнарын, Интернетти ажыглап тургаш

тып билири;

- Эжи-биле ажылдап тургаш кайы арга шын дээрзин эжинин узел-бодалы-биле деннештирип тургаш ниити туннел ундуруп шыдаар уjurлуг.

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- Чугаа кезектерин тып, ангылап билири;

- Орфографтыг частырыг туруп болур черни сос иштинден тып билири;

- Торээн дылын камнап билир болгаш оон сайзыраарынга бодунун улуг-хуузун киириштирип турарын медереп билип, эстетиктиг овор-

хевирнин кижизиттинеринге, кижилер аразында харылзаанын дозу кылдыр шилип алыры болур.

- Дылдын дурумнерин ажыглап тургаш бодунун бодалдарын илередип билири;

- Медерелдиг болгаш хостуг аас болгаш бижимел чугааны тургузуп билири;

ПРОГРАММА.

3-ку класс.

Фонетика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы

КАТАПТААШКЫН. Уннер болгаш ужуктер (бо темага хамаарышкан ажылдарны ооредилге чылынын дургузунда чорудар). Ажык болгаш ажык эвес уннер, оларны ужуктер-биле демдеглээри. Состун дазылын тодарадыры. Торел состер тывары. Состерни кожурери.

Состернин слог болгаш ун-ужук анализи, состерни хажыдышкын чок, ужуктер кагбайн, ужуктер солувайн, бижип чанчыгарынга оон ужур-дузазы.

Дакпырлап бижиир ажык эвес уннер.

Дулей (куштут болгаш кошкак), ыыткыр кошкак ажык эвес уннерни шын бижири.

Ъ (кадыг демдек) хереглээри.

Домак. Домактын чугула кежигуннери.

СОСТУН ТУРГУЗУУ. Состун уткалыг кезектеринин дугайында ниити билиг: дазыл, чогаадылга болгаш оскертилге кожумактары.

Дазыл, чангыс дазылдыг состер. Оскертилге кожумаа.

Тургузуу бодуун состернин оскертилге кожумактарын тып билири.

Чогаадылга кожумаа. Бодуун тургузуглуг состернин чогаадылга кожумактарын тып билири.

Состерге чогаадылга болгаш оскертилге кожумактарынын дес-дараалашкаа.

Сос иштинге тт, нн, кк деп дакпырлаан уннернин ужуктерин бижири.

Тып, тик, ток, тырт, теп, тут деп состерни болгаш оларнын уткалыг хевирлерин шын бижири.

ЛЕКСИКА. Состун лексиктиг утказын тодарадыры. Кожурген болгаш хой уткалыг состер тывары. Оларны чугаага шын ажыглап билири.

ЧУГАА КЕЗЕКТЕРИ. Чугаа кезектери-биле ниити таныжылга: чуве ады, демдек ады, кылыг созу, ат орну, наречие, сан ады, эвилелдер, эдеринчилер, артынчылар.

ЧУВЕ АДЫ. Чуве ады, оон утказы, айтырыглары. Чуве адынын саннарга оскерлири (чангыстын саны, хойнун саны). Хойнун санынын кожумактарын шын бижири. Чангыстын санында чуве аттарын падежтерге оскертири, падежтерин ылгап билири.

Утка талазы-биле чоок болгаш удурланышкак чуве аттары.

Бодалды шын чиге илередирде чоок уткалыг чуве аттарындан эн тааржырын шилип билири.

ДЕМДЕК АДЫ. Демдек ады, оон утказы, айтырыглары. Демдек аттарын чуве аттары-биле ажыглаары. Утка талазы-биле чоок болгаш удурланышкак демдек аттары. Бодалды шын болгаш чиге илередир демдек адын шилип билири.

ЭДЕРИНЧИЛЕР. Эдеринчилернин дугайында ниити билиг. Эн хереглеттингир эдеренчилерни (дээш, дег, дугайында, -биле, ышкаш, башка) практика кырынга ажыглап билири.

КЫЛЫГ СОЗУ. Кылыг созу, оон айтырыглары. Кылыг созунун уелерге оскерлири (амгы уе, эрткен уе, келир уе). Болбас кылдыныг илередир кылыг состери.

ДОМАК. СОС КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ. Медээ, айтырыг, алгы домактары (чугаалаар сорулгазынын аайы-биле), кыйгырыг болгаш кыйгырыг эвес домактар (у наяны-биле).

Кол сос,соглекчи—домактын чугула кежигуннери. Ийиги черге кежигуннер (хевирлерге чарбас). Домакта состернин харылзаазы. Делгеренгей эвес болгаш делгеренгей домактар. Домак соолунге улуг сек, айтырыг, кыйгырыг демдектери.

Сос каттыжыышкыны. Сос каттыжыышкынында состернин харылзаазы. Сос каттыжыышкынында озек болгаш чагырткан сос.

СОЗУГЛЕЛ. ХАРЫЛЗААЛЫГ ЧУГАА. Созуглел болгаш оон кол бодалы. Созуглелдин ады (эгеzi). Созуглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын (ниити таныжылга). Созуглелде даяныр состер.

Созуглелдин янзыларынын (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) болгаш чугаа стильдеринин (чугаалажыр, албан-ёзу, чечен чогаал стильдери) дугайында ниити билиг (таныжылга).

Созуглелди логика талазы-биле тонген кезектерге чарары, оларга ат (эге) бээри. Башкынын удуртулгазы-биле созуглелдин планын тургузары.

Созуглелдин кезектерин болгаш кезек бурузунде домактарны харылзаштылары (хенертен, бир катап, оон соонда, долгандыр дээн чергелиг состер- биле, ат оруннары болгаш эвирилдер дузазы-биле).

Созуглелдернин кол бодалын тодарадыры. Тоожуушкун янзылыг созуглелдин тургузуунун схемазы (эгеzi, кол кезээ, тончузу).

Белен азы коллективтиг тургускан план ёзугаар тоожуушкун янзылыг созуглелдин эдертии (аас-биле).

Баш удур белеткел-биле элээн каш сюжеттиг чуруктар азы чангыс чурук езугаар оореникчилернин корген-билгенинге хамаарышкан (оюннар, хайгааралдар, экскурсиялар дугайында дээш о.ё.) аас болгаш бижимел чогаадыглар. Чурумал болгаш угаап-боданыышкын хевирлиг 2—3 хире домактарны аас болгаш бижимел ажилдарынче кирири.

Бодунун дугайында кыска чага бижири.

Ээлдек-эвилен болурунун дурумнери. Аас болгаш бижимел чалалга, байыр чедириишкини.

Дилег илередиринин состерин ажыглаары.

СЛОВАРЬЛЫГ МЕРГЕЖИЛГЕЛЕР(бо ажилды ооредилге чылынын дургузунда чорудар)

Анги-анги чугаа кезектеринге хамааржыр чангыс дазылдыг состер тывары. Утка талазы-биле чоок болгаш удурланышкак состер тывары.

Бодалды илередирде эн херек состу шилип билири.

ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА ООРЕНГЕНИН КАТАПТААРЫ. Созуглел болгаш домак. Медээ, айтырыг, алгы домактары. Кыйгырыг домактары.

Состун тургузуу. Ажык эвес уннернин ужуктерин шын бижири. Чугаа кезектери: чуве ады, демдек ады, кылыг созу, сан ады, эдеринчилер..

ЧАРАШТЫР БИЖИЛГЕ

Бижилге гигиеназынын чанчылдарын улам сайзырадыр. Чангыс шугумга бижиirinче оореникчилерни шилчидер мергежилгелер.

Оореникчилерге берге биче, улуг ужуктерни болгаш оларнын каттыжыышкыннарын бижидерин уламчылаар: 1) з, к, в, ч, б, д, у, ү, я дээш о. ё.; 2) Г, П, Т, Р, З, Е, Ю, У, Ы, Д, Ф, К, В дээш о.ё.; 3) Пп, Чч, Рр, Вв, Зз, Уу дээш о.ё. Ол, ое, се, ас, үе, до дээн чергелиг ужуктер каттыжыышкынын узуктел чок тудуштуарынга мергежилгелер.

Тус-тузунда оореникчилернин холунун ужуунде чараш, тода бижиirinин талазы-биле хажыдыышкыннарын болгаш четпестерни эдер сорулга- биле, ужуктерни болгаш оларнын

элементилерин, состерни болгаш домактарны бижидер чергелиг мергежилгелерни кылдыртыры.

Состе ужуктерни болгаш одуругда состерни чангыс аай хемчээлдиг ийленчек болгаш шын кылдыр коргузуп, ужуктернин бедин, калбаан шын сагывышаан, чангыс доора шугум кырынга бижири.

Дурген бижип ооредиринге мергежилгелер. Дурген санаашкын ёзугаар болгаш адап турда состерни, домактарны бижири.

Алфавиттин бичи ужуктерин янзы-буру шыйыглар-биле каттыштырбышаан, дурген тудуштур бижири.

Элээн дурген темп-биле адаан домактарны болгаш улуг эвес, кыска созуглелди хары угда бижип шыдаптарынга оореникчилерни чанчыктырар.

ШЫН БИЖИЛГЕЗИН САКТЫП АЛЫР СОСТЕР:

Ада-чурт, ажил-агый, ажыттынар, апаар (болу бээр), апаар (алгаш баар), артык, боо-чепсек, бора-хокпеш, бомбурзек, вертолёт, дангырак, демир- орук, дортен, дуккур, душтеки, инек-караа, имиртин, ирт, катаптаар, каттыжар, каттырар, куш-культура, малгаш, мурнуку, начын, ниити, ортулук, оттур, оъттар, орттенир, почта, радио, суггарар, суггаттыг, телевизор, томаанныг, тураскаал, угаан-сарыыл, хана солун, харыысалга, хаттыг, хуусаа, чадаг-терге, четче, четтирер, чинге-тараа, чунар-бажын, чурттакчы, чуктээр, шокар, шопулак, эртине, эртер (хурал эртер), эрттирер (хуралдыэрттирер).

Оореникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чанчылдарынга кол негелделер.

Оореникчилер 3-ку класс дооскаш, дараазында билиглерни алган турар:

состун тургузуу: дазыл, чогаадылга, оскертилге кожумактары; чугаа кезектери: чуве ады, демдек ады, кылыг созу, эдеренчилер; домак

кежигуннери: чугула (кол сос болгаш соглекчи) болгаш ийиги чергенин.

Оореникчилернин алган турар мергежилдери:

шын бижилгезин ооренип алганы состерлиг 45—55 хире состуг созуглелди чараш хол-ужуу-биле чазыг чокка дужуруп азы адап бээрге

бижири, анаа херек таварылгаларда улуг секти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин шын салыры;

фонетиктиг сайгарылганы кылыры: демдектерин шын салыры; чарары, ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап, состерде уннерни болгаш

ужуктерни шын тодарадып билири;

состерни тургузуг талазы-биле сайгарып билири (дазыл, чогаадылга, оскертилге кожумактарын ылгаар);

чугаа кезектерин болгаш оларнын грамматиктиг демдектерин (чуве адынын санын, падежин, кылыг созунун уелерин) билири;

домакта состернин аразында харылзаазын тургузар, оларны сос каттыжыышкыннарын-га чарар;

домактарнын бодун синтаксистиг сайгарылгазын кылыр: чугаалаар сорулгазынын аайы-биле оларнын янзызын тодарадыр, чугула болгаш ийиги черге кежигуннерин ангылаар, оларнын аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузар;

коллективтий-биле тургускан план езугаар 45—50 хире состуг эдэртиг болгаш чогаадыг бижиир.

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Кичээлдин темазы	Бот-хууда билиглери	Шагы	Эртирер хуну	
				План-биле	Факты-биле
1.	Домак. Домактын чугула кежигуннери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чүүл:</u> Тыва дылды боданырынын болгаш тыва чоннун аразында харылзажырынын эн-не кол чепсээ деп медереп билири.	<u>1</u>		
2.	Улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чүүл:</u> Номчааны, коргени, дыннааны чуулдерденэки- багайны арын-шырайынга канчаар база кайы-хире илередирикенин миннип, тодарадып билири.	<u>1</u>		
3.	Чувелер аттары	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чүүл:</u> Тыва дылды тулдур ооренип алырынче чуткул.	<u>1</u>		
4.	Чувелернин кылдыныын коргузер состер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чүүл:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири. Оске кижилернин эки-багайны арын- шырайынга илередирикенин эскерип, тодарадып билири, оларже сагыш-човап, сагыш- сеткилин денге улежип билири.	<u>1</u>		
5.	Чувелернин шынар демдектерин коргузер состер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чүүл:</u> Бодун хундулеп билири болгаш бодун шын унелеп билири.	1		
6.	Хыналда диктант «Помидор дужуду»	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер</u> <u>1чүүл:</u> Бижимел чугаага дылды кайы-хире билирин медереп, хынап билири, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири.	<u>1</u>		

7.	Частырыглар-биле ажыл.Катаптаашкын. Чугаа кезектери	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медресеп билири.	<u>1</u>		
8.	Ажык болгаш ажык эвес уннер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чугаанын аянныг чаражын эскерип, медресеп, боду база шын, чараш, уткалыг чугааланып билир кылдыр чуткууру.	<u>1</u>		
9.	Ажык уннер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Номчулганы сонuurгап, номчуксай бээр кылдыр бодун чанчыктылары.	<u>1</u>		
10.	Кыска болгаш узун ажык уннер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири.	<u>1</u>		
11.	Ок-биле адаар ажык уннер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Мозу- шынар талазы-биле хемчээлдерни ажыр баспайн кууседири.	<u>1</u>		
12.	Кадыг болгаш чымчак демдектиг состер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды тулдур ооренип алырынче чуткул.	<u>1</u>		
13.	Е,ё, ю,я деп ужуктерлиг состер.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну 1билип алганын база чуну билбезин медресеп билири.	<u>1</u>		
14.	Куштуг, кошкак болгаш эн кошкак ажык эвес уннер. Диктант. Куску арга.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медресеп билири.	<u>1</u>		

15.	Сос иштинге ажык эвес уннерни шын бижири.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Шын бижииринче сонuurгал.	<u>1</u>		
16.	Эгезинге п болгаш т бижиир состер.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Шын бижииринче сонuurгал, кичээнгейлиг дыннап билири.	<u>1</u>		
17.	Эдертиг. Мергеннин боргу	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бижииринче сонuurгал, созуглелдернин утказын бижип, чогаадып, бижимел-биле харылзажыры. Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири.	<u>1</u>		
18.	Частырыглар-биле ажыл. Бот ажыл. Фонетиктиг сайгарылга	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири. Чугаалапкан азы бижээн созу дээш харыысаалгалыг болурун медеpеп билири.	<u>1</u>		
19.	Состун тургузуу (составы). Дазыл (а.43-44)	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
20.	Чогаадылга кожумактары.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бодунун билиин шылгап чанчыгары, быжыг туруш.	<u>1</u>		
21.	Оскертилге кожумактары.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири.	<u>1</u>		
22.	Чангыс дазылдыг состер. (торел состер)	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
23.	Сос иштинге катаптаан ажык эвес уннернин	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u>	<u>1</u>		

	ужуктерин шын бижири.	Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири.			
24.	Тып, тик, ток, тырт, теп, тут деп состерни кожумактар немежирге, шын бижири.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чугаалапкан азы бижээн созу дээш харыысаалгалыг болурун медеп билири.	<u>1</u>		
25.	-дыр (-дир.-дур, -дур,-тыр,-тир,-тур.-тур) деп артынчыларны шын бижири.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Оске кижилернин эки-багайны арын-шырайынга илередипкенин эскерип, тодарадып билири, оларже сагыш-човап, сагыш-сеткилин денге улежип билири	<u>1</u>		
26.	Бот ажыл. Тестилер-биле ажыл	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири, бодунун билиин шылгап чанчыгары,быжыг туруш.	<u>1</u>		
27.	Частырыглар-биле ажыл. Артынчыларны шын бижири	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чуну билип алганын база чуну билбезин медеп билири. Чугаалапкан азы бижээн созу дээш харыысаалгалыг болурун медеп билири.	<u>1</u>		
28.	Нарын состер	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Номчааны, коргени, дыннааны чуулдерденэки-багайны арын-шырайынга канчаар база кайы-хире илередипкенин миннип, тодарадып билири.	<u>1</u>		
29.	Чуве ады. Хыналда диктант	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Номчулганы сонуургап, номчуксай бээр кылдыр бодун чанчыктылары	<u>1</u>		
30.	Частырыглар-биле ажыл. Чуве аттарынын саннарга оскерлири	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медеп билири.	<u>1</u>		

31.	Чувe аттарынын падежтерге оскерлири	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
32.	Хуу аттарны шын бижири	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды тулдур ооренип алырынче чуткул.	<u>1</u>		
33.	Чувe адынга ниити катаптаашкын	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
34.	Хыналда диктант. Хадын суур.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бижимел чугаага дылды кайы-хире билирин медеpеп, хынап билири, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
35.	Частырыглар-биле ажыл. Чувe ады.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири. Чугаалапкан азы бижээн созу дээш харыысаалгалыг болурун медеpеп билири	<u>1</u>		
36.	Демдек аттары.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Оске кижилернин эки-багайны арын-шырайынга илередипкенин эскерип, тодарадып билири, оларже сагыш-човап, сагыш-сеткилин денге улежип билири	<u>1</u>		
37.	Демдек адынын чогаадылга кожумаа.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Номчааны, коргени, дыннааны чуулдерденэки-багайны арын-шырайынга канчаар база кайы-хире илередипкенин миннип, тодарадып билири.	<u>1</u>		
38.	Хыналда диктант.	<u>Оореникчиге</u>	<u>1</u>		

	Чарылар	<u>хевирлеттинер чуул:</u> Мозу-шынар талазы-биле хемчээлдерни ажыр баспайн кууседири			
39.	Частырыглар-биле ажыл. Демдек ады	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды тулдур ооренип алырынче чуткул.	<u>1</u>		
40.	Сан адынын дугайында ниити билиг.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бижииринче сонuurгал, ооренген билиглерин шуптузун сактып, ажыглаары.	<u>1</u>		
41.	Эдеринчилер.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири.	<u>1</u>		
42.	Кылыг состери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири. Чугаалапкан азы бижээн созу дээш харыысаалгалыг болурун медеpеп билири.	<u>1</u>		
43.	Чогаадыг «Чунгуда»	Аас чугаага ооренип алган билиглерин шын ажыглап билири. Эжинге дамчыдар херек медеэни долу болгаш дес-дараалашкак кылдыр дамчыдып билири.	1		
44.	Кылыг созунун болур болгаш болбас хевирлери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири	<u>1</u>		
45.	Кылыг созунун уелери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медеpеп билири. Оске кижилернин эки-багайны арын-шырайынга илередипкенин эскерип,	<u>1</u>		

		тодарадып билири, оларже сагыш-човап, сагыш-сеткилин денге улежип билири.			
46.	Хыналда диктант. Чаъс мурнунда	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Бижимел чугаага дылды кайы-хире билирин медресеп, хынап билири, чуну билип алганын база чуну билбезин медресеп билири.	<u>1</u>		
47.	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын. Кылыг созу	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды боданырынын болгаш тыва чоннун аразында харылзажырынын эн-не кол чепсээ деп медресеп билири.	<u>1</u>		
48.	Чугаа кезектерин быжыглаарынга катаптаашкын	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Чугаанын аянныг чаражын эскерип, боду база шын, чараш, уткалыг чугааланырынчечуткууру, чараш бижииринче сонuurгал.	<u>1</u>		
49.	Домак дугайында ниити билиглер.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Мозу-шынар талазы-биле берге айтырыгларны уезинде шийтпирлежитер аргазы.	<u>1</u>		
50.	Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Хыналда диктант	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды боданырынын болгаш тыва чоннун аразында харылзажырынын эн-не кол чепсээ деп медресеп билири.	<u>1</u>		
51.	Домактын кежигуннери.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Чугаанын аянныг чаражын эскерип, боду база шын, чараш, уткалыг чугааланырынчечуткууру, чараш бижииринче сонuurгал.	<u>1</u>		
52.	Домактын чугула кежигуннери.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Тыва дылды тулдур ооренип алырынче чуткул.	<u>1</u>		
53.	Ийиги чергенин кежигуннери.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу,	<u>1</u>		

		чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири. Оске кижилернин эки-багайны арын-шырайынга илередипкенин эскерип, тодарадып билири, оларже сагыш-човап, сагыш-сеткилин денге улежип билири.			
54.	Домакта санай адаан состернин аразынга биче сек.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Мозу-шынар талазы-биле берге айтырыгларны уезинде шиитпирлежиптер аргазы.	<u>1</u>		
55.	Хыналда диктант. Кузун.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Бодун хундулеп билири болгаш бодун шын унелеп билири.	<u>1</u>		
56.	Частырыглар-биле ажыл. Домакта состернин харылзаазы	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Бижимел чугаага дылды кайы-хире билирин медереп, хынап билири, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири.	<u>1</u>		
57.	Домактар тургузары. Диалог чугаа.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Номчааны, коргени, дыннааны чуулдерден эки-багайны арын-шырайынга канчаар база кайы-хире илередипкенин миннип, тодарадып билири.	<u>1</u>		
58.	Созуглел. Созуглелдин темазы.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Чугаанын аянныг чаражын эскерип, боду база шын, чараш, уткалыг чугааланырын чечуткууру, чараш бижииринче сонuurгал.	<u>1</u>		
59.	Созуглел. Дужуруп бижилге.	<u>Оореникчиге хевирлеттинер чуул:</u> Чугаанын аянныг чаражын эскерип, боду база шын, чараш, уткалыг чугааланырын чечуткууру, чараш бижииринче сонuurгал.	1		
60.	Эдертиг. Оор алак-таагы.	<u>Оореникчиге</u>	<u>1</u>		

		<u>хевирлеттинер чуул:</u> Бижииринче сонuurгал, созуглелдернин утказын бижип, чогаадып, бижимел- биле харылзажыры. Бодунун кылган чуулдеринге база ажылынга шын унелелди кылып билири.			
61.	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын. Домак.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткулдуу, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири.	<u>1</u>		
62.	Ун, ужук, слог, сос, состу кожурери.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири.	<u>1</u>		
63.	Сос. Сос составы.	<u>Оореникчиге</u> <u>хевирлеттинер чуул:</u> Ооредилгеже чуткул, чуну билип алганын база чуну билбезин медереп билири.	<u>1</u>		
64.	Куштуг болгаш кошкак ажык эвес уннер.	Эжи-биле ажылдап тургаш кайы арга шын дээрзин эжинин узел-бодалы-биле деннештирип тургаш ниити туннел унудруп шыдаар ужурлуг.	1		
65.	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг чуве аттары.	Салып алган сорулгаларын чедип алырда оске кижилернин узел- бодалдарын база дыннап, унелеп билири.	1		
66.	Демдек аттарынын чуве аттары-биле холбаазы	Эжи-биле ажылдап тургаш кайы арга шын дээрзин эжинин узел-бодалы-биле деннештирип тургаш ниити туннел унудруп шыдаар ужурлуг.	1		
67.	Хыналда диктант «Тыва ойнаарактар»	Бодунун узел-бодалын илередиб билири.	1		
68.	Частырыглар-биле ажыл. Ниити катаптаашкын.	Салып алган сорулгаларын чедип алырда оске кижилернин узел- бодалдарын база дыннап, унелеп билири.	1		

«Тыва дыл» деп эртемнин материал-техниктиг хандырылгазы:

- 1). Ооредилге программазы. ТР-нын ооредилге, эртем болгаш аныяктар политиказыннын яамызы. Национал школа хогжудер институт. Тыва дыл 1-4 класстар Куруне стандарты Кызыл-2018 ч.
- 2). Ужуглел. Ниити ооредилге черлеринге ооредилге ному. А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба. Федералдыг куруненин ооредилге стандартарынын негелделеринге дууштур эде тургустунган. Тыва Республиканын ооредилге болгаш эртем яамызы.- Кызыл, 2016.
- 3). Тыва дыл. 2 класс. Ниити ооредилге организацияларынга ооредилге ному. И. Ч. Эргил-оол, Н. Ч. Дамба, Н. М. Ондар. Федералдыг куруненин ооредилге стандартарынын негелделеринге дууштур тургускан шенелделиг ундурулге. Тыва Республиканын ооредилге болгаш эртем яамызы.- Кызыл, 2016.
- 4). Тыва дыл. 3 класс. Ниити ооредилге черлеринге ооредилге ному. Ш.Ч. Сат, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар. Федералдыг куруненин ооредилге стандартарынын негелделеринге дууштур эде тургустунган. Тыва Республиканын ооредилге болгаш эртем яамызы.- Кызыл, 2015.
- 5). Тыва дыл. 4 класс. А.К.Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир.Ниити ооредилге организацияларынга ооредилге ному.Федералдыг куруненин ооредилге стандартарынын негелделеринге дууштур тургускан шенелделиг ундурулге. Тыва Республиканын ооредилге болгаш эртем яамызы.- Кызыл, 2016.
- 6). Диктантылар чыындызы 4 чылдыг школанын 1-4 класстарынга.
- 7). Эдертиглер чыындызы 4 чылдыг эге школанын 2-4 класстарынга.
- 8). 3-4 класстарга ооредилге таблицалары.
- 9). Карточкала, перфокарталар.
- 10). Компьютер, проектор, экран, ДВД, принтер.